

De godsdienst van de Kanaänieten

Drs C.C. Stavleu

Wie ooit het oude Testament heeft doorgelezen kwam zeer regelmatig de namen van goden en godinnen als Baäl, Moloch, Astarte en Ashera tegen. Wat voor goden waren dit en zijn er moderne godsdienstige verschijnselen die je met hen kan vergelijken? Een andere vraag is of deze goden en godinnen slechts verzinsels waren of dat er reële bovennatuurlijke machten achter schuilgaan.

Alvorens in te gaan op de Kanaänitische godenwereld, is het goed eerst enige informatie te verschaffen over de Kanaänieten zelf. Volgens het Oude Testament stammen zij af van Kanaän, één van de zonen van Cham (Gen.9:18,22; 10:6). De Kanaänieten waren mogelijk de oudste bewoners, die zich onmiddellijk na de zondvloed in dit gebied gevestigd hebben. In Num.34:2-12 lezen we dat Kanaän het grootste deel van het huidige Israël, het grootste deel van Libanon en een flink gebied rond de Syrische hoofdstad Damascus bestrijkt. Het hele Kanaänitische gebied kenmerkt zich in grote lijnen door een grote mate van uniformiteit: vrijwel overal komen we dezelfde goden en godinnen tegen en daarnaast zien we eenzelfde soort gebruiken. In het oog springende goden zijn Baäl en Moloch en de meest op de voorgrond tredende godinnen zijn Astarte, Ashera en Anat. Dit zijn godheden die we ook in het Oude Testament veelvuldig tegenkomen en over hen zal iets meer informatie worden gegeven.

Baäl is de Kanaänitische god die we in het Oude Testament veelvuldig tegenkomen. Zijn belangrijkste taak is de zorg voor de regen en die functie is van groot belang in een gebied waar regen zo duidelijk een voorwaarde is voor vruchtbaarheid. Wanneer Baäl op de juiste tijd regen schenkt, groeit het gewas en krijgen de dieren voldoende voedsel. Waarschijnlijk is het om deze reden dat Baäl veelvuldig vereerd werd. Een andere functie van Baäl is die van krijgsgod. Hij voert hij strijd met het leven bedreigende machten als 'de zee' en 'de dood'. Een andere god wiens naam we vaak horen is Moloch. De god Moloch werd in de Kanaänitische wereld waarschijnlijk geïdentificeerd met Malik. De verering van deze god was wijdverbreid in de Mesopotamische wereld en was daar verbonden met de aarde en de dodencultus. Uit het Oude Testament is bekend dat kinderen aan deze godheid werden gewijd (o.a. Lev.18:21).¹ Via deze god werden ook kinderen gewijd aan hun voorouders. Deze wijding kan zowel inhouden dat ze in leven bleven en in dienst van de godheid stonden, maar misschien ook dat ze voor het aangezicht van deze god werden verbrand.

Over de godinnen valt op te merken dat ze vaak functioneren als partner van Baäl. Uit het grote aantal gevonden afbeeldingen van vrouwen die waarschijnlijk godinnen zijn, blijkt de populariteit van deze cultus. Asjera is één van deze godinnen. Zij treedt op als echtgenote van El, de mannelijke scheppergod,² en wordt omschreven als 'vrouwelijke schepper en verwekster van de goden'.³ Alle goden krijgen de benaming van 'zonen van Asjera'. Soms wordt ze omschreven als Qudshu ('heilige').⁴ In het Oude Testament is zij gezellin van Baäl

¹ De wijdverbreide opvatting dat kinderen voor moloch werden verbrand, staat momenteel ter discussie. Er is waarschijnlijk vooral sprake van wijding van kinderen aan Moloch.

² In de periode vanaf de 13-de eeuw v.Chr. was de god El bijna verdwenen in het Kanaänitische pantheon en wordt daarom in dit korte overzicht niet behandeld.

³ Zie KTU 1.4 III 26.

⁴ Zie Loretz, 83.

(Ri.3:7; 1Kon.18:19; 2Kon.23:4). Tevens komen we daar Astarte als partner van Baäl tegen (Ri.2:13; 10:6; 1Sam.7:4; 12:10). Blijkbaar vallen Asjera en Astarte daar vaak samen. In veel gevallen duidt het woord Asjera in het Oude Testament een symbool aan, zoals een boom, een boomstronk of een houten afbeelding (zie 2Kon.23:6,7). Dat zij in Israël specifieke aanbidding heeft ontvangen, is extra duidelijk geworden door archeologische teksten waarin wordt gesproken over 'JHWH en zijn Asjera'. De eerste tekst stamt uit Khirbet el-Qom, een plaats in de nabijheid van Lakis en Hebron, en wordt gedateerd in het midden van de 8^e eeuw v.Chr. De tweede serie teksten uit die tijd is afkomstig uit Kuntilled 'Ajrud, een plaats in de noordelijke Sinai. Zoals Asjera op andere plaatsen de partner van El of Baäl is, is ze in bepaalde kringen blijkbaar verbonden met de God van Israël. Deze teksten tonen aan dat in de 8^e eeuw v.Chr. het syncretisme onder de Israëlieten ernstige vormen aannam. Dit maakt het protest tegen afgoderij, zoals bij een profeet als Hosea, begrijpelijk. In ieder geval is er sprake geweest van een wijdverbreide aanbidding van Asjera onder de Israëlieten.

Een andere godin is Astarte. Zij wordt gelijkgesteld met de Mesopotamische oorlogs- en liefdesgodin Ishtar.⁵ In het Oude Testament krijgt Salomo het verwijt dat hij Astarte, de godin van de Sidoniërs, is nagevolgd (1Kon.11:5). Het lijkt erop dat zij meermalen gelijkgesteld wordt met Asjera. Diverse malen klinkt het verwijt dat de Israëlieten de Baäls en de Astartes navolgen (Ri.10:6; 1Sam.7:4). Haar functie als krijgsgodin wordt mogelijk onderstreept door de Filistijnen, wanneer zij de wapenrusting van Saul plaatsen in de Astartetempel te Bet-San (zie 1Sam.31:10).

Naast goedgunstige goden en goden en godinnen kenden de Kanaänieten ook goden die zeer bedreigend waren. Zo kent men de god Jam, de verpersoonlijking van de zee die alles verwoest. Van dezelfde orde is Mot, de verpersoonlijking van de dood. We zien de god Baäl en de godin die hem vergezelt soms optreden als degene die deze verschrikkelijke machten bestrijdt en zo orde schept. Baäl staat dan model voor de hemel en de godin staat model voor de aarde. We zien vaak dat hun huwelijk de garantie biedt voor vruchtbaarheid.

De verschillende goden en godinnen werden aanbeden in tempels. De belangrijkste bezigheid daar bestond uit het brengen van offers. Gelijktijdig waren het oog centra waar veelvuldig vormen van waarzeggerij plaatsvonden. Religieuze gebruiken kwamen overigens niet alleen voor binnen de tempels. Overal in het land komen we vormen van occultisme en waarzeggerij tegen. Op veel plaatsen werden ook geesten van voorouders opgeroepen. Een bijbels voorbeeld hiervan is de episode van de geestenbezweerster van Endor (1Sam.28).

Tot nu toe hebben gekregen een beeld van de Kanaänitische godsdienst gekregen, dat door een aantal zaken gekenmerkt wordt. In de eerste plaats bestaat aandacht voor een vadergod in de hemel en voor een moedergodin op de aarde. Deze twee moeten zorgen voor voorspoed en vruchtbaarheid. Daarnaast spelen de geesten van de overledenen een belangrijke richtingaangevende rol. Deze godsdienstige verschijnselen zijn niet beperkt tot Kanaän alleen. In het hele oude oosten en daarbuiten komen we in de oudheid dergelijke manifestaties die horen bij animisme en polytheïsme tegen. Het is overigens niet uitsluitend tot oude tijden beperkt. Juist in onze dagen zien we een herleving van aandacht voor natuurgoden en van aandacht voor occulte praktijken als het oproepen van vooroudergeesten.

Wanneer we nadenken over deze Kanaänitische godheden is het de vraag of er machten bestaan die schuilgingen achter goden, godinnen en voorouders die werden aanbeden? Zijn het slechts verzinsels van de Kanaänieten of waren het godheden waarachter demonische machten schuilgingen? Hiertoe wordt gekeken in hoeverre het Oude Testament hierover zelf informatie verschaft.

⁵ Zie de pantheonlijsten in KTU 1.47. 25 = KTU 1.118. 24.

In het Oude Testament is de volgende hoofdlijn te ontdekken: JHWH is de ene God die de hemel en de aarde gemaakt heeft. De afgodsbeelden van de volken hebben geen macht. Een houtbewerker kan de ene helft van een stuk hout gebruiken voor een vuur en de andere helft om een godenbeeld te maken, maar hulp krijgt hij niet (Jes.44:9-20; Ps.135:15-18). Mozes vertelt het volk dat zij hebben gezien dat de HERE God is en dat er geen andere is (Deut.4:35,39). Hij is de HERE, die de hemel en de aarde gemaakt heeft en er is geen andere god (Jes.45:18).

De andere lijn in het Oude Testament is, dat het lijkt alsof de goden realiteit zijn. De HERE is groter dan alle goden (Ex.15:11; 18:11; 1Kr.16:25; Ps.86:8). Hij is de God der goden (Deut.10:17; Joz.22:22), wat betekent: de God bij uitstek of de God boven alle goden. In Jes.26:13 belijdt het volk dat 'andere heren' over hen geheerst hebben, maar dat zij nu alleen nog maar de naam van JHWH huldigen. Die machten hebben dus heerschappij uitgeoefend. In Deut.4:7 wordt de vraag gesteld welke goden hun volk zo nabij zijn als de HERE zijn volk Israël. Met Hem worden de verschillende goden vergeleken. Wanneer Saul naar de spiritiste in Endor gaat en haar vraagt wat zij ziet, antwoordt de vrouw dat ze 'ēlōhîm uit de aarde ziet opkomen. De SV vertaalt hier 'goden', de NBG-51 'een bovennatuurlijk wezen' (1Sam.28:13). In Ps.138:1 zegt de psalmdichter dat hij God zal bezingen 'in de tegenwoordigheid van de goden' en in Ps.97:7 worden de goden opgeroepen zich te buigen voor de HERE. Het lijkt erop alsof deze goden een realiteit vormen.

Wanneer we het geheel hebben overzien, mogen we concluderen dat de godsdienst van de Kanaänieten het karakter een polytheïstisch en animistisch karakter vertoont. We zien duidelijke overeenkomsten met de moderne aandacht voor occulte verschijnselen en de herleving voor de oude natuurgodsdiensten. Zowel voor onze moderne tijd als voor de tijd van de Kanaänieten geldt de vraag hoe reëel deze goddelijke machten zijn. We hebben gezien dat het Oude Testament getuigt dat deze goden een realiteit vormen. Deze realiteit wordt in onze tijd bevestigd door de vele occulte manifestaties die een desastreuze uitwerking op mensen hebben. Gelijktijdig mogen we weten dat de God van Israël sterker is dan alle andere goden: ze gelden als nietswaardig. Voor onze moderne tijd geldt dat wie zijn vertrouwen stelt op Jezus Christus, meer dan overwinnaar mag zijn.

Dit artikel is een samenvatting van het artikel "De godsdienst van de Kanaänieten" in M.J. Paul, G. van den Brink, J.C. Bette (red.), Bijbelcommentaar Jozua – 1 Samuël (SBOT 3), CVB: Veenendaal 2006, pg. 973-982.